

Melancholie, Albert György, Genève

Melancholie

SoTTo voce
8 mei 2022

Welkom op het eerste concert van SoTTo voce, een groep van polyfonieliefhebbers die zich sinds 2019 onderdompelt in de pracht van de late renaissance. Dat doen we zonder dirigent, want de volledige interpretatie van polyfonie vind je reeds in de partituur: de tekstexpressie, de schrijfwijze, de lange bogen, tempowisselingen en het klankbeeld.

Het thema voor ons eerste concert is melancholie. In 1489 wordt "De vita" gepubliceerd, een geneeskundige verhandeling van de Italiaanse humanist Marsilio Ficino. Hierin probeert de auteur ondermeer een verklaring te geven voor het temperament melancholie (van het Griekse μέλας "zwart" en χολή "gal") en besteedt hij aandacht aan zowel de positieve als negatieve gevolgen van de melancholische toestand. Hierbij bouwt hij voort op het idee van Aristoteles die melancholie ziet als een verklaring van de goddelijke waanzin die ieder uitzonderlijk persoon in zich draagt. Zo wordt melancholie een voorwaarde voor artistieke creatie, een manier om door te dringen tot de goddelijke ideeënwereld. Dit idee slaat duidelijk aan, en wordt – mede door de opkomende boekdrukkunst – razendsnel over Europa verspreid. Al snel zijn alle kunstvormen doordrongen van dit idee, zowel in beeldende kunsten, poëzie als de muziek.

Er zijn ontelbare mooie voorbeelden te vinden van hoe melancholie de muziek in de Renaissance inspireert – wij selecteerden enkele van onze favorieten voor dit programma.

Officium Defunctorum: Parce Mihi (Cristobal de Morales, ca.1500-1553)

Pavane Mille regrez (Josquin des Prez, 1450-1521) ed. Tielman Susato, ca.1510-1570
Cancion del Emperador (Luis de Narvaez, ca.1500-ca.1560)

Requiem: Introitus en Kyrie (Jean Richafort, ca.1480-ca.1547)

Officium Defunctorum: Libera me (Tomàs Luis de Victoria, ca.1548-1611)

Pavane Lachrimae (John Dowland, 1563-1626)

Ne irascaris Domine (William Byrd, ca. 1543-1623)

Il bianco e dolce cigno (Jacques Arcadelt, ca.1507-1568)

Fantasia en Fantasia Terza (Francesco da Milano, 1497-1543)
Une jeune fillette (La Monica)

Lugebat David Absalom (Nicolas Gombert, ca.1495-ca.1560)

Susanne un jour (Orlandus Lassus, 1532-1594)

Osculetur me (Orlandus Lassus, 1532-1594)

Parce Mihi (Cristòbal de Morales, ca.1500-1553)

Morales, tijdgenoot van Gombert en Willaert, wordt beschouwd als de eerste grootmeester van de Spaanse laatrenaissance. In 1535 wordt hij door paus Paulus III naar Rome gebracht als zanger van de Sixtijnse kapel, wat zijn faam als componist en de verspreiding van zijn muziek in Europa bevorderde. Al zijn muziek is religieus en vocaal. Gezien de onvolledige editing wordt aangenomen dat zijn Missa pro defunctis zijn laatste werk is. Spaanse polyfonie werd gemakkelijk geëxporteerd naar de nieuwe wereld - in 1559 werd het werk in Mexico gezongen ter nagedachtenis van Keizer Karel.

De tekst van Job 7:16b-21 werd destijds gebruikt voor de eerste les van de "Primo Nocturno", het begin van de Metten in de Dodenofficie. In deze tekst beweent Job zijn lot, wat hier muzikaal wordt uitgewerkt als een homofone, repetitieve klaagzang die slechts op 1 moment wijzigt in tempo, op het woord "peccavi" : "ik heb gezondigd".

Job 7:16b-21	
<i>16b Parce mihi, Domine, nihil enim sunt dies mei.</i>	16b Laat mij, want mijn dagen zijn een ademtocht.
<i>17 Quid est homo, quia magnificas eum? Aut quid apponis erga eum cor tuum?</i>	17 Wat is de mens, dat Gij hem zo groot acht en uw aandacht op hem vestigt,
<i>18 Visitas eum diluculo et subito probas illum.</i>	18 dat Gij elke morgen hem bezoekt, elk ogenblik hem beproeft?
<i>19 Usquequo non parcis mihi, nec dimittis me, ut glutiam salivam meam?</i>	19 Wanneer zult gij eindelijk uw blik van mij afwenden, mij loslaten, zodat ik mijn speeksel kan wegslikken?
<i>20 Peccavi, quid faciam tibi, o custos hominum? Quare posuisti me contrarium tibi, et factus sum mihi met ipsi gravis?</i>	20 Heb ik gezondigd, wat doe ik U daarmee aan, Bewaker der mensen? Waarom stelt Gij mij tot uw mikpunt, zodat ik mijzelf tot een last geworden ben?
<i>21 Cur non tolles peccatum meum, et quare non auferis iniquitatem meam? Ecce, nunc in pulvere dormiam, et si mane me quaesieris, non subsistam.</i>	21En waarom vergeeft Gij mijn overtreding niet en doet Gij mijn ongerechtigheid niet weg? Want weldra zal ik nederliggen in het stof; dan zult Gij mij zoeken, maar ik zal niet meer zijn.

Pavane Mille regrez (Josquin des Prez, 1450-1521) ed. Tielman Susato, ca.1510-1570 Canción del Emperador (Luis de Narvaez, ca.1500-ca.1560)

Mille regrez is een chanson dat wordt toegeschreven aan Josquin. Het wordt voor de eerste keer na zijn dood gepubliceerd en wordt een instant hit als gevolg van de eenvoudige harmonie. Daardoor wordt het meermaals gebruikt als basis voor andere muziek, zoals een parodiemis van Morales en een chanson van Gombert.

Dit stuk zou het lievelingsliedje van Keizer Karel V (Karel I van Spanje) zijn geweest – de variaties voor vihuela (de Spaanse, zeskorige versie van de Renaissance luit) van Luis de Narvaez kregen dan ook de naam "La Canción del Emperador".

Requiem: Introitus en Kyrie (Jean Richafort, ca.1480-ca.1547)

Het cantus firmus in deze delen van de mis is gebaseerd op het gregoriaanse “Circumdederunt me”, een favoriete cantus firmus van Josquin. In het chanson “Nymphes, nappés” gebruikt hij deze melodie in canon en dit is ook wat Richafort hier doet, dan nog wel op de originele gregoriaanse tekst. In het Graduale en Offertorium wordt Josquin’s chanson “Faulte d’argent” als cantus firmus gebruikt op de tekst “c’est douleur sans pareille”. Deze verwijzingen doen dan ook vermoeden dat dit Requiem is geschreven ter nagedachtenis van Josquin.

<i>Circumdederunt me gemitus mortis, dolores inferni circumdederunt me.</i>	Het gekreun van de dood omringde me, de pijnen van de hel omringden me
<i>Requiem aeternam dona eis, Domine; et lux perpetua luceat eis. Te decet hymnus, Deus, in Sion, et tibi reddetur votum in Ierusalem. Exaudi orationem meam; ad te omnis caro veniet.</i>	Heer, geef hen de eeuwige rust; en het eeuwige licht verlichte hen. U komt een lofzang toe, o God, in Sion, U moet een dankoffer gebracht worden in Jeruzalem. Verhoor mijn gebed; tot U komt alle vlees.
<i>Kyrie, eleison Christe, eleison Kyrie, eleison</i>	Heer, ontferm U over ons Christus, ontferm U over ons Heer, ontferm U over ons

Officium Defunctorum: Libera me (Tomàs Luis de Victoria, ca.1548-1611)

Victoria schreef in zijn leven 2 requiemmissen: een vierstemmig in 1583 en zijn zwanenzang in 1603: een zesstemmig Officium Defunctorum voor de begrafenis van Maria Van Spanje, de dochter van keizer Karel V en Isabella van Portugal, dat op het eerder werk gebaseerd is. Zo is bijvoorbeeld het “Tremens factus sum” uit het Libera Me identiek, terwijl het Requiem aeternam langere notenwaarden krijgt en daardoor meer rust uitstraalt. Het is bijzonder expressieve muziek die de tekst nauwkeurig weergeeft, zoals het uitroepen van “Die dag! Dag van toorn, rampen en ellende!”, dat eindigt met een heel stille en ingetogen vraag om ontferming.

<i>Libera me, Domine, de morte aeterna, in die illa tremenda: Quando caeli movendi sunt et terra: dum veneris judicare saeculum per ignem. Tremens factus sum ego et timeo, dum discussio venerit, atque ventura ira. Dies illa, dies irae, calamitatis et miseriae, dies magna et amara valde. Requiem aeternam dona eis Domine, et lux perpetua luceat eis.</i>	Bevrijd mij, Heer, van de eeuwige dood op die verschrikkelijke dag, wanneer de hemelen moeten wankelen en de aarde, wanneer U de wereld zult komen oordelen met vuur. Bang ben ik geworden en ik vrees, wanneer de beoordeling zal komen en de toorn nabij is. Die dag, dag van toorn, van rampspoed en ellende, grote en zeer bittere dag. Heer, geef hen de eeuwige rust; en het eeuwige licht verlichte hen.
--	---

<i>Kyrie, eleison</i> <i>Christe, eleison</i> <i>Kyrie, eleison</i>	Heer, ontferm U over ons Christus, ontferm U over ons Heer, ontferm U over ons
---	--

Pavane Lachrimae (John Dowland, 1563-1626)

Dowland was wellicht een van de bekendste Engelse componisten uit zijn tijd, maar misliep in 1594 de post van hofluitist bij Elisabeth I, vermoedelijk omwille van zijn katholiek geloof. Hierdoor heeft hij in verschillende Europese landen gewerkt, wat ook de verspreiding van zijn muziek ten goede kwam.

In 1596 componeerde hij de pavane *Lachrimae antiquae* voor gamba consort, en ook deze compositie werd een instant hit. In 1600 werd er een tekst aan de muziek toegevoegd, waarschijnlijk door Dowland zelf, en gepubliceerd in *The Second Booke of Songs or Ayres of 2, 4 and 5 parts* onder de naam *Flow My Teares*. Nadien volgden nog 6 bijkomende pavanen op hetzelfde thema die in 1604 werden gepubliceerd als “*Lachrimae or Seven Teares*”.

Melancholie is bewust centraal in het werk van Dowland: zo schreef hij bijvoorbeeld een *Melancholy Galliard* voor luit. Ook de laatste strofe uit de tekst van *Flow My Teares* kan tellen:

<i>Harke you shadowes that in darcknesse dwell,</i> <i>Learne to contemne light,</i> <i>Happie, happie they that in hell</i> <i>Feele not the worlds despite.</i>	Hoort, gij schaduwen die in de duisternis dwalen, leer het licht te veroordelen, Gelukkig zijn zij die in de hel de kwaadaardigheid van de wereld niet voelen.
--	--

Ne irascaris Domine (William Byrd, ca. 1543-1623)

In tegenstelling tot Dowland was Byrd als Katholiek wél verbonden aan het hof van Elisabeth I, net zoals zijn leermeester Thomas Tallis. Hoewel hij meermaals werd vervolgd voor het afwijzen van het Anglicanisme viel hij nooit uit gratie bij de koningin, wellicht omdat hij zowel muziek voor katholieke als anglicaanse erediensten bleef componeren. *Ne irascaris* is een voorbeeld dat gekend is in zowel de originele Latijnse tekst, als met een Engelse tekst voor gebruik in de anglicaanse liturgie (*O Lord turn thy wrath en Bow thine ear*). Desalniettemin bleef het voor katholieke componisten een uiterst precaire situatie in “spirituele isolatie”, zij vereenzelfdigden zich dan ook met de Israëlieten die in Babylon in ballingschap leefden.

Dit 5-stemmig dubbelmotet, eerst gepubliceerd in 1589, gaat over de verwoesting van de Tempel in Jerusalem in 587 v.Chr. door de Babyloniërs, de rechtstreekse aanzet van de Babylonische ballingschap. Het moet dus ook gelezen worden als een politieke statement tegen het opkomende protestantisme in Engeland.

<i>Jesaja 64:8-9</i> <i>Ne irascaris Domine satis,</i> <i>et ne ultra memineris iniquitatis nostrae.</i>	Blijf niet langer kwaad, Heer Vergeef ons onze schuld
--	--

<i>Ecce respice populus tuus omnes nos.</i>	Zie toch naar ons om, wij zijn allen uw volk
<i>Civitas sancti tui facta est deserta. Sion deserta facta est, Jerusalem desolata est.</i>	Uw heilige steden zijn een woestijn Sion is een woestijn geworden Jeruzalem is verlaten.

Il bianco e dolce cigno (Jacques Arcadelt, ca.1507-1568)

Dit lied komt uit zijn eerste boek met madrigalen (1539), in een typische homofone zetting omdat madrigalen vaak door niet professionele zangers werden uitgevoerd. Hier wordt homofonie echter ook gebruikt om de tekst te benadrukken, bv. het woord "Morte". Ondanks de dubbelzinnige betekenis is dit toch een heel mooi en melancholisch werk.

<i>Il bianco e dolce cigno cantando more, ed io piangendo giung' al fin del viver mio. Stran' e diversa sorte, ch'ei more sconcolato ed io moro beato. Morte che nel morire m'empie di gioia tutto e di desire. Se nel morir, altro dolor non sento, di mille mort' il di sarei contento.</i>	De witte en lieflijke zwaan sterft zingend. En ik bereik wenend mijn levenseinde. Het is een vreemd lot dat hij zonder troost sterft en dat ik gelukkig sterf. Een dood die mij vervult van vreugde en verlangen Als ik door te sterven geen andere smart voel, zou ik met genoeg duizend doden per dag willen sterven.
---	---

Fantasia en Fantasia Terza (Francesco da Milano, 1497-1543)

Une jeune fillette (La Monica)

Milano kreeg, net zoals zijn tijdgenoot Michelangelo, de bijnaam "Il divino". Hij was luitist aan het hof van paus Leo X, zodat beide heren elkaar wellicht ontmoet hebben. Zijn componeerstijl leunt dicht aan bij Josquin. Behalve meer dan 100 fantasia's en ricercars zette hij veel vocale muziek om in luit-tablatuur, bedoeld voor de privévertrekken van de paus, zodat nog steeds de essentie van de liturgie bewaard bleef.

Voor deze Fantasia Terza werd nadien door de Vlaamse polyfonist Johannes Matelart (1538-1607) een duet-partij geschreven, waarschijnlijk nadat hij in 1558 in Rome werd aangesteld als kapelmeester in de kerk van San Lorenzo in Damaso.

Une jeune fillette is een populair Frans volkslied, gebaseerd op de Italiaanse balade La Monica, over een meisje dat non moet worden omdat haar ouders geen huwelijkschat konden betalen. Het is bewaard in een publicatie van Jehan Chardavoine (1538-ca.1580).

Lugebat David Absalom (Nicolas Gombert, ca.1495-ca.1560)

Gombert, in dienst als zanger in de kapel van Keizer Karel, had een belangrijke invloed op de Spaanse polyfonie. Zijn stijl wordt gekenmerkt door snel opeenvolgende imitaties – een vernieuwing die door Josquin werd geïntroduceerd en verder door Gombert geperfectioneerd – en eerder lage toonzettingen (zoals hier: AATTBarBarBB). Het stuk werd

aanvankelijk aan Josquin toegeschreven, maar op basis van de componeerstijl wordt nu algemeen aanvaard dat het van de hand van Gombert is. Deze verwarring is mogelijk het gevolg van uitgevers die de naam van Josquin gebruikten omwille van zijn populariteit.

<p><i>Lugebat David Absalon, pius pater filium, tristis senex puerum:</i></p> <p><i>Heu me, fili mi Absalon, quis mihi det ut moriar, ut ego pro te moriar, O fili mi Absalon!</i></p> <p><i>Rex autem David filium, cooperto flebat capite:</i></p> <p><i>Quis mihi det ut moriar, O fili mi, O fili mi!</i></p> <p><i>Porro rex operuit caput suum, et clamabat voce magna:</i></p> <p><i>Fili mi Absalon, O fili mi.</i></p>	<p>David treurde om Absalom, een vrome vader om zijn zoon, een rouwende oude man voor zijn jongen:</p> <p>Ach ik! mijn zoon Absalom, hoe zou ik voor jou gestorven zijn, O mijn zoon Absalom!</p> <p>Koning David huilde om zijn zoon met zijn hoofd bedekt:</p> <p>Hoe zou ik voor je gestorven zijn, o mijn zoon!</p> <p>Toen bedekte de koning zijn hoofd en riep met luide stem:</p> <p>O mijn zoon Absalom, o mijn zoon!</p>
---	---

Susanne un jour (Orlandus Lassus, 1532-1594)

We sluiten dit concert af met 2 werken van de grootmeester van de Late Renaissance, Orlandus Lassus (1532-1594), de belangrijkste vertegenwoordiger van de vijfde en laatste generatie van Vlaamse polyfonisten. Ook hij werd in zijn latere leven gevangen door de melancholie, mogelijk door overmatig werken. Dit is het meest duidelijk in zijn laatst geschreven compositie, het onwaarschijnlijk mooie *Lagime di San Pietro*.

Susanne un jour is een contrapuntische bewerking van het lied van Didier Lupus Second (1548) op een tekst van de Franse dichter Guillaume Guérout. Behalve de zeer populaire versie van Lassus bestaan er nog een dertigtal andere bewerkingen van andere componisten.

<p><i>Susanne un jour d'amour sollicitée</i> <i>Par deux vieillards convoitant sa beauté</i></p> <p><i>Fut en son cœur triste et déconfortée</i></p> <p><i>Voyant l'effort fait à sa chasteté.</i></p> <p><i>Elle leur dit : si par déloyauté</i> <i>De ce corps mien vous avez jouissance,</i> <i>C'est fait de moi ! Si je fais résistance,</i></p> <p><i>Vous me ferez mourir en déshonneur:</i> <i>Mais j'aime mieux périr en innocence</i> <i>Que d'offenser par péché le Seigneur.</i></p>	<p>Op een dag werd Susanne's liefde gevraagd Door twee oude mannen die haar schoonheid begeren.</p> <p>Ze werd verdrietig en ontevreden in haar hart,</p> <p>Door het zien van de aanslag op haar kuisheid.</p> <p>Ze zei: 'Als, oneervol, je van mijn lichaam geniet, Dit wordt mij aangedaan. Als ik weerstand bied,</p> <p>Je zou me in schande laten sterven. Maar ik zou liever onschuldig omkomen, Dan de Heer te beledigen met een zonde.</p>
--	--

Osculetur me (Orlandus Lassus, 1532-1594)

Het Hooglied, of Canticum Canticorum, was een populaire bron van teksten voor 16de eeuwse componisten. Het boek werd allegorisch geïnterpreteerd: de liefde tussen bruid en bruidegom stond symbool voor de liefde tussen God en de gelovige. Vaak werden ook specifieke referenties aan de Maagd Maria toegevoegd.

Dit werk werd geschreven in 1582 in Venetiaanse stijl na een rondreis door Noord-Italië. Lassus was goed vertrouwd met de Venetiaanse stijl, zowel door zijn opleiding in Italië als door het feit dat zowel Andrea als (mogelijks) Giovanni Gabrieli bij hem in Munchen hebben gestudeerd. Erg tevreden over het resultaat, schrijft hij nadien nog een parodiemis op dit motet.

<p><i>Hooglied van Salomon 1:1-3</i></p> <p><i>1 Osculetur me osculo oris sui, quia meliora sunt ubera tua vino,</i> <i>2 fragrantia unguentis optimis. Oleum effusum nomen tuum, ideo adolescentulae dilexerunt te.</i> <i>3 Trahe me post te, curremus in odorem unguentorum tuorum.</i> <i>Introduxit me Rex in cellaria sua: exultabimus et laetabimur in te memores uberum tuorum super vinum: recti diligunt te.</i></p>	<p><i>1 Hij kusse mij met dat kussen van zijn mond, want uw borsten zijn beter dan wijn, 2 welriekend als de allerbeste parfum (zalf), Als uitgegoten olie is uw naam: Daarom hebben de jonge meisjes u lief.</i> <i>3 Neem mij met u mee, laten we rennen in de wolk van uw parfum.</i> <i>De koning heeft mij in zijn vertrekken gebracht: we zullen juichen en ons verheugen in u als wij denken aan uw borsten, beter dan wijn. De oprechten hebben u lief.</i></p>
--	---

Het laatste woord is er eentje van dank, aan de zorggroep Sint-Kamillus en de Broeders van Liefde voor hun warme ontvangst, aan OrSeCante en Ratas del viejo Mundo voor het gebruik van hun partituren, aan Marnix De Cat om ons te coachen, aan Floris De Rycker en Lieven Termont om ons te inspireren en aan te moedigen, en aan u om op deze zonnige zondagvoormiddag naar Bierbeek af te zakken. We hopen u op een volgend concert opnieuw te mogen verwelkomen.

SoTTo voce

Kathelijne Jordens, Karoline Kindt, Hanne Raport-Hautekiet – cantus
Roos Bommerez, Frie Delande, Klaartje Proesmans – alt
Jeroen Henckaerts, Peter Loos, Thomas Schepens, Dirk Verstreken - tenor
Bart Goderis, Stef Konings, Kristof Quaegebeur – bas
Els Van Hooste – invalalt en luit